Servius, grammarian
Servii grammatici

Nachricht

über das

Königliche Pädagogium zu Halle.

Herausgegeben

von

Dr. G. Kramer,

Director des Königlichen Pädagogiums und der Franckischen Stiftungen.

Einunddreißigste Fortsetzung.

Inhalt:

Halle,

Druck der Waisenhaus-Buchdruckerei.

1866.

Anno 1600 Servii in carmina Vergilii commentarii e bybliotheca Petri Danielis 'longe auctiores' prodierunt. quinque enim libris manu scriptis Daniel usus erat,*) quibus praeter ea scholia, quae Servii esse certissimis testimoniis constat, alia multa continebantur, quae ante illud tempus non erant edita. haec additamenta Daniel quamquam a Servii nomine aliena esse intellegebat a Servianis tamen non disiunxit, quam neglegentiam qui post eum Servii commentarios ediderunt praeter Petrum Burmannum imitati sunt omnes. is enim primus ea quae Daniel e suis libris addidit ab iis quae Servii codices habent uncinis quadratis distinxit. qua ratione tametsi effectum est, ut Serviana ab iis quae non sunt Servii tantum non omnibus locis recte discerni possint, tamen si quis genuinam Serviani operis formam e Burmanni editione volet eruere, is aegre feret, quod interpolationes illae, quibus et verborum et sententiarum contextus obscuratus est, non sine molestia legendo praetermittuntur. quod cum ita sit, iis qui Servio utuntur me gratum fecisse puto, quod commentarium in Georgicon libri primi versus 1—100 ita edendum curavi, ut Danielis additamenta a Servii scholiis seiuncta in adnotationem criticam relegarentur. eodem modo quae e libris interpolatis vel alii receperunt vel ipse exscripsi a Servianis separata dedi. libri autem manu scripti quibus usus sum hi sunt:

Parisinus 7959 *(P)* in membranis formae quadratae saeculo decimo scriptus. continet Servii commentarios in Bucolicon Georgicon Aeneidos libros.

Bernensis 363 *(B)* membranaceus, formae quadratae, saeculo nono scriptus. accuratius de hoc libro disputatum est a Ferdinando Hauthalio (Schol. Horat. vol. I. add. et corr. p. VIII sqq.) et a me in libello scholastico gymnasii Numburgensis anni 1856 p. 7 sqq.

---

*) Lemovicensi in septem posteriores Eclogas et Georgicon librum primum usque ad versum ducentesimum septuagesimum octavum: Floriacensi in aliquot locos Georgicon et Aeneidos: Antissiodorensi in omnem Aeneida: Turonensi in certos eiusdem locos: Fuldensi in primum et secundum Aeneidos.

Vaticanus 3317 *(V)* in membranis formae maximae saeculo undecimo litteris quae Longobardicae dicuntur scriptus. continet fol. 1—26 commentarium in Bucolica, fol. 27—86 in Georgica, fol. 87—89 in Aen. I 1—35. Servianis scholiis in Georgicon libris ea addita sunt, quae Philargyrio tribuuntur, quae ex hoc codice primus edidit Fulvius Ursinus anno 1587.

Leidensis 80 *(L)* vel Vossianus hist. et litt. in octavo 80, membranaceus saeculi decimi, Lemovicensis Danielis. continet commentarios in Ecl. IV—X et Georg. I 1—279. fol. 76 v. (50 *Praecipitemque Daren ardens*) — 79 v. (83 *INARATAE non satae, unde est illud*) situ aliisque sordibus corrupta sunt. atque ea quidem quae fol. 77 v. (58 *ferrum unde abusive*) — 79 r (74 *LEGUMEN legumen dicitur*) scripta erant iam eo tempore quo Daniel hoc codice usus est perierant omnia. in reliquis paginis ille non nulla legit quae postea evanuerunt: ea ex editione anni 1600 repetii et uncinis quadratis inclusi.

Reginensis 1495 *(R)* in 125 membranis formae quadratae scriptus. fol. 85—125, quae commentarios in Bucolica et Georg. I 1—375 continent, saeculi decimi sunt. huius codicis scripturam in Servianis nisi paucis locis, ubi operae pretium videbatur, non adnotavi, ea autem quae praeter Servii scholia habet accurate exscripsi.

Parisinus 7965 *(H)* chartaceus, saeculo quinto decimo scriptus. continet Servii commentarios in Bucolicon Georgicon Aeneidos libros. hunc quoque codicem non propter Servium inspexi, sed propter ea quae Servianis scholiis aut inmixta sunt aut in margine addita ab alia manu, quam secundam dixi. eorum maxima pars e Reginensi 1495 et Vaticano 3317 petita est.

Ceterum de his libris copiosius dixi in commentatione quae inscripta est 'Beitraege zur Kritik der Scholiasten des Vergilius', et novi Musei Rhenani volumini XIV (p. 535 sqq.) inserta.

G. Thilo.

SERVII GRAMMATICI IN VERGILII GEORG. LIB. I, 1—100 COMMENTARIUS.

Vergilius in operibus suis diversos secutus est poetas: Homerum in Aeneide, quem, licet longo intervallo, secutus est tamen; Theocritum in Bucolicis, a quo non longe abest; Hesiodum [1]) in his libris, quem penitus reliquit. [2]) hic autem Hesiodus [3]) fuit de Ascra insula, [4]) qui scripsit ad fratrem suum Persen librum, quem appellavit [5]) ἔργα καὶ ἡμέρας [6]) i. e. opera et dies. hic autem liber continet, quem ad modum agri et quibus temporibus sint colendi; cuius titulum transferre noluit, sicut Bucolicorum transtulit, sicuti Aeneidem [7]) appellavit ad imitationem Odyssiae, [8]) tamen eum per [9]) periphrasin primo exprimit versu dicens: indicabo, quo opere et quibus temporibus ager colendus sit. ingenti autem egit arte, ut potentiam nobis sui indicaret ingenii, coarctando lata et angustiora [10]) dilatando. nam cum Homeri et Theocriti [11]) in brevitatem scripta [12]) collegerit, unum Hesiodi [13]) librum divisit in quattuor, quod ratione non caret. nam omnis terra, ut etiam Varro docet, quadrifariam dividitur: aut enim arvus [14]) est ager i. e. sationalis, aut consitus [15]) i. e. aptus arboribus, aut pascuus, qui herbis tantum et animalibus vacat, aut floreus, [16])

P = Parisinus 7959. *V* = Vaticanus 3317. *B* = Bernensis 363. *L* = Leidensis 80. *R* = Reginensis 1495. *H* = Parisinus 7965.

1) Isiodum *V* 2) reliquíd *V* 3) isiodus *V* 4) civitate *exemplaria impressa* 5) appellant *BV* 6) erga καὶ emeras *P*, erga κε. l. mere. *V* 7) sicut Aeneiden *B*, sicut in Aeneiden *V*, sicut in Aeneide *Petrus Daniel* 8) odissiae *B* (i. e. ulixinae *supr. scr.*), odissiae *P*, odissei *V* 9) *om. V* 10) angusta *V* 11) prolixitatem *add. V* 12) scriptam *V* 13) per perifrasin *add. B* 14) arbus t arbuus *V* 15) consitivus *B* 16) floridus *BV*

in quo sunt horti apibus congruentes et floribus. male autem quidam Georgicorum duos tantum asserunt libros dicentes georgiam [17]) esse γῆς ἔργον [18]) i. e. terrae operam, quam primi duo continent libri, nescientes tertium et quartum, licet georgiam non habeant, [19]) tamen ad utilitatem rusticam pertinere; nam et pecora et apes habere studii est rustici. licet possimus agriculturam etiam in his duobus sequentibus invenire; nam et farrago sine cultura non nascitur, et in hortis colendis non minorem quam [20]) circa terras constat inpendi laborem. et [21]) hi libri didascalici sunt, unde necesse est ut ad aliquem scribantur, nam praeceptum et doctoris et discipuli personam requirit. unde ad Maecenatem [22]) scribit, [23]) sicut Hesiodus ad Persen, Lucretius ad Memmium. sane agriculturae huius praecepta non ad omnes pertinent terras, sed ad solum situm Italiae et praecipue Venetiae teste ipso Vergilio qui ait *tibi* [24]) *res antiquae laudis et artis ingredior*. cum de Italia diceret.

1) *Quid faciat laetas segetes:* [25]) quae res terras pingues efficiat, nam segetem [26]) modo pro terra posuit. sic [27]) alibi *horrescit* [28]) *strictis seges ensibus.* [29]) pingues autem efficit terras, ut [30]) paulo post dicturus est, cinis, intermissio arandi, incensio [31]) stipularum, stercoratio; unde etiam *laetas* ait, nam fimus qui per agros iacitur vulgo laetamen vocatur. [32]) *quo sidere terram:* quo tempore; ex sideribus enim tempora colliguntur. et sciendum quattuor primis versibus textum sequentium quattuor librorum contineri. [33])

2) *ulmisque adiungere vites:* [34]) secundum Italiae situm locutus est, [35]) in qua vites altius elevantur. sic alibi *non* [36]) *eadem arboribus pendet vindemia nostris.* [37])

3) *quae cura boum, qui cultus habendo sit pecori:* aut in sequenti epexegesis [38]) est, ut hoc sit *qui cultus habendo* [39]) *sit pecori* quod est [40]) *quae*

17) georgicam *V* 18) *ΓΗΣ ΗΡΥΠΟΝ P*, *ΕΝCΕΡΟΝ B* 19) habent *B* 20) *om. PV* 21) at *V* 22) maecenantem *P* 23) scripsit *B* 24) *Georg.* II 174 25) fertiles fecundas id est *add. L* 26) segetem enim *L* 27) ut *B* 28) *Aen.* VII 526 29) sentibus *BV* 30) et *L*, ut paulo post dicturus est *om. B* 31) incendium *V* 32) dicitur *L*. sane quid faciat non interrogat, sed pollicetur *add. L* 33) sane sidus proprie est quod in se plures continet stellas, sed a poetis confuse ponitur. TERRAM VERTERE perifrasticos arare *add. L.* VERTERE arando scilicet. MECENAS vocativus. hic autem est cuius rogatu hos libros edidit et ad quem eos scripsit *add. R* 34) subauditur quo sidere et hoc *add. L* 35) dixit *B* 36) *Georg.* II 89 37) hoc autem rustici maritare dicunt. CONVENIAT expediat ut (*Georg.* I 254) r e m i s c o n v e l l e r e m a r m o r c o n v e n i a t, uel certe aptum sit *L* 38) efexegesis *PLV* 39) habendus *R* 40) quod est *om. V*

cura boum, aut certe [41]) κατ' ἐξοχὴν [42]) ait boves et postea intulit cetera, [43]) ut maius animal [44]) separaret a minoribus. sicut de hominibus facit dicens [45]) *reliquias* [46]) *Danaum* [47]) *atque inmitis* [48]) *Achilli. habendo:* [49]) dum habentur, [50]) ut habeantur. [51])

4) *experientia:* usu nata doctrina. [52]) *parcis:* autem [53]) servatricibus frugi, [54]) quae mella custodiunt. [55])

5) *vos; o clarissima mundi lumina, Liber et alma Ceres:* Stoici dicunt non esse nisi unum deum et unam [56]) eandemque potestatem, quae pro ratione officiorum nostrorum variis nominibus appellatur, unde eundem Solem, eundem Liberum, eundem Apollinem vocant, item eandem [57]) Lunam, eandem Dianam, eandem Cererem, eandem Iunonem, eandem Proserpinam dicunt: secundum quos pro Sole et Luna Liberum et Cererem invocavit. [58])

6) *quae ducitis annum:* quorum cursu tempora computantur, nam per Lunam mensis, [59]) per Solem annus ostenditur. [60])

---

41) secundum quosdam *add. B* 42) cat exochen *PLBV* 43) pecora *add. LH* 44) maiora animalia *BV* 45) dicit *P* 46) *Aen.* I 30 . 47) danuum *P* 48) immitis *PV* 49) autem *add. L* 50) habetur *V* 51) habeatur *V*, et alibi (*Georg.* II 250) sed picis in morem ad digitos lentescit habendo. dativum ergo pro genetivo posuit, nam habendorum pecorum facit sicut apium parcarum (pargarum *cod.*). et cultum hic habitudinem corporis significat, alias ornatum. Sallustius (*hist.* IV 4 *Kritz*) cultu corporis ornata egregio et (*Iug.* 33) cultu quam maxime miserabili Romam venit. alias ad animum refertur ut (*Aen.* VIII 316) quis neque mos neque cultus erat. Sallustius (*Catil.* 2) indocti incultique vitam sicuti peregrinantes transegere (transigere *cod.*). QVANTA quam magna *add. L* 52) u. s. u. natura doctrina *P*, visus doctrina natura *B*, usus natura doctrina *V*. hoc est ἡ πεῖρα vel notitia *add. L* 53) *om. L* 54) frugi^um^ *B* (um *ab eadem manu scriptum*), frugum *V* 55) nec prodige expendunt *add. R.* HINC CANERE INCIPIAM pro dehinc vel deinceps, non ergo (erga *cod.*) ab apibus, sed quid faciat laetas segetes *add. L* 56) deam *add. BV* 57) eandem *addidi* 58) invocabit *L. in eodem libro haec sequuntur:* LUMINA: numina fuit, sed emendavit ipse quia postea ait et vos agrestum praesentia numina Fauni. LABENTEM currentem vel cito transeuntem 59) mensus *L* 60) LIBER sol *add. R*, vel certe deducitis per duodecim sidera, aut ducitis pro finitis, ut (*Aen.* IX 164) noctem custodia ducit et alibi (*Georg.* III 379) hic noctem ludo ducunt *add. L*

7) *alma Ceres: alma* ab alendo, *Ceres* a creando dicta.[61]) *vestro si munere:*[62]) siquidem, nam *si*[63]) confirmantis est.[64])

8) *Chaoniam pingui glandem mutavit arista:* Epiroticam[65]) a loco in quo abundant[66]) glandes, quibus antea[67]) vescebantur homines.[68]) et modo speciem pro genere posuit; non enim aut[69]) in Epiro[70]) tantum glandes fuerunt, aut de solo Acheloo homines potare consueverant.[71]) sane *Acheloia*[72])

---

61) dicitur *P.* quamvis Sabini Cererem Pandam (*coniectura est Prelleri Röm. Mythol. pag.* 592, *codex exhibet* panem) appellent, Liberum Loebasium. dictus (dictum *cod.*) autem quia graece λοιβὴ (loebe *cod.*) dicitur res divina. vel ideo simul Liberum et Cererem posuit quia et templa eis simul posita sunt et ludi simul eduntur. *add. L* 62) quoniam sine cibo et potione vivere non possumus, vel m u n e r e beneficio ut (*Aen.* V 337) e t m u n e r e v i c t o r a m i c i. s i autem hic pro *add. L* 63) modo *add. L*, hic *add. B* 64) Terentius (*Phorm.* I 2, 69 *Fleck.*) n o n s i r e d i s s e t p a t e r e i v e n i a m d a r e t *add. L* 65) quae cur Chaonia dicta sit in tertio Aeneidis plenius habes, et hic ideo Epiroticam *add. L* 66) habundant *PV* 67) ante *B* 68) vel quod ibi quercus Iovi Dodonaeo (doloneo *cod.*) sacrata quae hominibus responsa reddebat; ex hac cum fuisset excisa columbae quae vaticinabantur volasse dicuntur *add. L* 69) ait *V* 70) epyro *P* 71) consueverunt *V.* PINGUI GLANDEM M. A. quoniam primo homines glande pascebantur, qui victus mutatus est invento frumento a Cerere. nam aristam pro frumento posuit, et affectate ait p i n g u i a r i s t a cum proprie arista ab ariditate sit dicta. INVENTIS UVIS a Libero scilicet. ACHELOIA aquatica *add. R*, p i n g u i autem a r i s t a modo pro frumento posuit, et affectate ait pinguem aristam, cum proprie (proprio *cod.*) arista ab ariditate sit dicta. g l a n d e m vero m u t a v i t a r i s t a ita ait ut togam (*Salmasius ad Solin. polyh. p.* 137 *D coni.*, coiam *cod.*) paludamento mutavit. POCULAQUE INVENTIS ACHELOIA MISCUIT UVIS: Achelous (achelois *cod.*) terrae fuisse filius dicitur, ut solet de his dici quorum per antiquitatem latent parentes. hic cum de Melpomene vel, ut quidam dicunt, de Calliope musa Sirenas habens filias amisisset et maerore conficeretur, auxilium matris oravit (oravis *cod.*), ut sibi seni luctus remedium praestaret: quae miserans filium patefactis antris intra sese obruit. cui postea ut perennem famam nominis daret, in Aetolica regione fluvium eiusdem vocabuli nasci fecit, quem non nulli de Pindo monte Thessaliae oriri adserunt. circa hunc Staphylus Oenei pastor cum animadvertisset ex capellis unam esse pinguissimam, intellexit id pabuli ubertate (libertate *cod.*) fieri. secutus itaque eandem cum vidisset uvis vesci, admiratus et novitatem et dulcedinem decerptum fructum pertulit regi, qui cum liquorem expressisset a suo nomine appellavit οἶνον (oenon *cod.*) ab inventore σταφυλήν (inventor. ē. afylen *cod.*). sed Hercules cum propter uxorem Deianiram (deianeram *cod.*) cum Acheloo contenderet, cornu eius unum fregit, quod graece κέρας (ceras *cod.*) dicitur, unde miscere poculum apud Graecos κεράσαι (caerasae *cod.*) dicitur. *add. L* 72) sane Acheloia] sed hic acheloum *L*

non praeter rationem dixit; nam, sicut Orpheus docet,[73] generaliter[74] aquam veteres Acheloum[75] vocabant. sed[76] quia[77] specialiter fluvius quidam Achelous dicitur,[78] aut species est pro genere, aut secundum antiquitatem locutus est.[79] *pingui arista:* aristam modo pro frumento posuit,[80] et adfectate[81] ait pinguem aristam, cum proprie arista ab ariditate sit dicta.

10) *et vos agrestum praesentia numina Fauni:* i. e. propitia,[82] ut (Ecl. I 41) *nec tam praesentes*[83] *alibi cognoscere divos,* quorum[84] praesentia favor[85] est. et bene de[86] diversis rebus[87] dicturus diversa invocat numina.[88]

11) *ferte simul Faunique pedem:*[89] aut simul venite, aut date carmini meo facilitatem, quod utique pedibus continetur, ut sit[90] *ferte pedem* metricam praestate rationem.[91]

---

73) et Aristophanes comicus et Ephoros (euphorus *cod.*) .historicus tradunt, Acheloon *add. L. (cf. Macrob. Sat.* V 18 *ed. Bip.)* 74) propter antiquitatem fluminis omnem *add. L. (cf. Didymus ap. Macrob. l. l. ἄμεινον δὲ ἐκεῖνο λέγειν ὅτι διὰ τὸ πάντων τῶν ποταμῶν πρεσβύτατον εἶναι Ἀχελῶον, τιμὴν ἀπονέμοντας αὐτῷ τοὺς ἀνθρώπους πάντα ἁπλῶς τὰ νάματα τῷ ἐκείνου ὀνόματι προσαγορεύειν.)* 75) Acheloum *om. L*, acheloam *V* 76) ergo *L*, sicut *B* 77) qui *P* 78) fluvius quidam Achelous dicitur] Achelous Graeciae fluvius est *L* 79) dixit *B* 80) dixit *B* 81) a fecunditate *B*, affectate ait pingui *supr. vers. m. sec. V* 82) AGRESTUM subaudi deorum. PRAESENTIA i. e. propitia *add. R* 83) praesens *P* 84) quorum] numinum autem *R* 85) i. e. auxilium *add. B* 86) *om. B* 87) et ad rusticos pertinentibus *add. R* 88) nomina *B*. hoc enim et in sacris fieri solebat, ut post specialia ad eam rem de qua agebatur invocata numina omnes dii vel deae confuse invocarentur. PRAESENTIA NUMINA FAUNI: praesentia, quoniam dicuntur usque ad ea tempora quibus fuit Faunus, qui dictus est a fando, visa esse numina. quidam Faunos putant dictos ab eo quod frugibus faveant. Cincius et Cassius aiunt ab Evandro Faunum deum appellatum, ideoque aedes sacras faunas primo appellatas, postea fana dicta, et ex eo qui futura praecinerent fanaticos dici. FAUNIQUE PEDEM: cum unus Faunus sit, cur pluraliter posuit? sed Varro ad Ciceronem (VII 36 *Muell.*) ita ait: Fauni *(om. cod.)* dii Latinorum, ita ut Faunus et Fauna sit † per ex versibus quos vocant saturnios in silvestribus locis solitos fari futura atque inde Faunos dictos esse *add. L* 89) pedem FERTE SIMUL *L* 90) sensum *add. B* 91) PUELLAE nimphae. MUNERA VESTRA C. i. e. quae per vos sunt conlata hominibus *add. R*, DRYADESQUE (DRIADESQUE *cod.*) PUELLAE: dryades a quercubus, quod iam supra dictum est *add. L*

12) *tuque o cui prima frementem fudit equum magno tellus percussa tridenti:* [92] fabula talis est. [93] cum Neptunus et Minerva de Athenarum nomine [94] contenderent, placuit diis, ut eius nomine civitas appellaretur, [95] qui munus melius mortalibus obtulisset. [96] tunc Neptunus percusso litore equum, animal bellis aptum, produxit, Minerva iacta hasta [97] olivam creavit, quae res est melior comprobata [98] et pacis insigne. [99] ut autem modo Neptunum invocet causa eius muneris facit, quia de equis est dicturus in tertio: alioquin [100] incongruum est, si de agricultura locuturus numen invocet [1] maris. equum autem a Neptuno progenitum alii Scyphium, [2] alii Scironem, [3] alii Arionem [4] dicunt fuisse nominatum. et ideo dicitur equum invenisse, quia velox est eius numen et mobile [5] sicut mare. unde etiam Castor et Pollux, quia eorum velocissimae stellae sunt, equos in tutela habere dicuntur. [6]

---

92) antiquissimi libri 'fudit aquam' plerique habuerunt, quoniam Neptunus fluminibus et fontibus et aquis omnibus praeest, ut ipse docet (*Georg.* IV 29) aut praeceps Neptuno inmerserit (inmerseri *cod.*) eurus (aurus *cod.*), sed melius 'equum' propter armenta *add. L. eadem leguntur ad vers.* 14 *post verba quae sunt* in Aegaeo mari *his additis:* in corn. equm, in euthentico aquam, ipsius manu equm. 93) eius *L* 94) nůmine *B* 95) diceretur *B* 96) optulisset *V* 97) asta *V* 98) conprobata *P* 99) et pacis insigne *om. L.* 100) alioqui *B* 1) invocent *V* 2) Scyphium *scripsi* (*cf. Prell. griech. Mythol.* I p. 461): scithium *PVL*, scythium *B.* alii chitum *add. L* 3) schironem *VL*, scyronem *B.* alii scironem *om. P* 4) alii Arionem] alionem *B* 5) mouile *V* 6) sane hunc equum (equm *cod.*) cuiuscumque nominis alii apud Arcadiam, alii in Thessalia editum dicunt, in qua (quo *cod.*) etiam montem altissimum ostendunt, ubi primum equus visus sit, in tantum ut ob hanc caussam a Thessalis Neptuno equestre certamen memorent institutum; unde apud Graecos ἵππιος Ποσειδῶν (ippios posidon *cod.*), a nobis equester Neptunus. alii hanc eandem de equo opinionem varie adserunt; nam primum equum (equm *cod.*) et mox pullum equinum matre editum tradunt: quidam marem magis pullum initio editum volunt. non nulli Saturno, cum suos filios devoraret, pro Neptuno equum (equm *cod.*) oblatum devorandum tradunt, unde Illyricos quotannis ritu sacrorum (ritus agrorum *cod.*) equum solere aquis inmergere: hoc autem ideo quod Saturnus humoris totius et frigoris deus sit. 'prima' autem multi pro olim accipiunt, ut (*Aen.* I 24) prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis. alii 'prima' ideo quod post Scyphium (scythium *cod.*) Arionem genuit, non nulli vero ob hoc 'cui prima frementem fudit aquam' legunt, quod veteres murmura aquae (*corr. Petrus Daniel,* quae *cod.*) fremitum dicebant. Ennius (*trag.* 146 *Vahl.*) ager oppletus imbrium fremitu et denuo (*ann.* 489 *Vahl.*) ratibusque fremebat imber Neptuni, Vergilius in XI (nono *cod.*) vicinaeque fremunt ripae crepitantibus undis. ergo 'prima' aut proprium (approprium *cod.*), quia et Pegaso fontem in Boeotia (boetia *cod.*) icta eius ungula fudit, aut 'prima tellus' i. e. litus, ut (*Aen.* I 541) primaque vetant consistere (considere *cod.*) terra *add. L*

15) *et cultor nemorum cui pinguia Ceae:* Aristaeum [7]) invocat i. e. Apollinis et Cyrenes [8]) filium, [9]) quem Hesiodus [10]) dicit Apollinem pastoralem. hic ut etiam Sallustius [11]) docet, [12]) post laniatum a canibus Actaeonem filium matris instinctu [13]) Thebas reliquit [14]) et Ceam [15]) insulam tenuit primo, adhuc hominibus vacuam: postea ea relicta cum Daedalo ad Sardiniam transitum fecit. [16])

16) *saltusque* [17]) *Lycaei:* [18]) montis Arcadiae. [19])

17) *si tibi:* [20]) siquidem tibi. [21]) *Maenala:* [22]) mons Arcadiae [23]) dictus ἀπὸ τῶν μήλων i. e. ab ovibus, [24]) quibus plenus est.

18) *Tegeaee:* [25]) vocativus [26]) est a derivatione Tegei [27]) oppidi Arcadiae [28]) et Tegeum [29]) tribrachys [30]) est, *Tegeaee* [31]) paeon tertius. [32])

---

7) arisea *L* 8) cyraene *L* 9) filius *B* 10) esiodus *PB*, isiodus *V* 11) salustius *PV* 12) dicit *B* 13) matris instinctu *om. L* 14) reliquid *PV* 15) chean *P*, cheam *B* 16) huic opinioni Pindarus (*fragm.* 235 *Bergk ed.* III *p.* 368) refragatur, qui eum ait de Caea insula in Arcadiam migrasse ibique vitam coluisse. nam apud Arcadas pro Iove colitur, quod primus ostenderit, qualiter apes debeant reparari, ut ait poeta de hoc ipso Aristaeo (*Georg.* IV 283) tempus et Arcadii memoranda inventa magistri pandere. CULTOR autem pro incola. Caea vero insula in Aegaeo mari. DUMETA frutices. IPSE NEMUS LINQUENS PATRIVM PAN OVIUM CUSTOS: Pindarus (*fragm.* 77 *Bergk ed.* III *p.* 313) Pana ex (et *cod.*) Penelope filium dicit, unde multi patrium pro paternum accipiunt, eo quod Pan non Arcas sit, sed Ithacesius, ut a patre, non a patria vox haec videatur detorta, quia in Arcadia (ercadia *cod.*) genitus. *add. L*, TONDENT pascunt *add. R* 17) *om. PB* 18) licaei *P*, lycei *B*, licei *V* 19) archadiae *P*. PAN OVIUM CUSTOS: ideo Lyceus Pan ovium custos, quod lupos ab ovium gregibus depellat. *add. L*, λύκος graece dicitur lupus, unde in lyceo quibusdam sacris degustatis vertebantur in lupos et post decem annos vertebantur in pristinum statum, si hominum carnibus non vescerentur. *add. H* 20) MENALA si tibi *add. L* 21) *om. P*. si confirmantis est ut supra *add. B* 22) autem *add. L* 23) archadiae *P* 24) a bubus *V* 25) tegeae *PL*, tegee *B* 26) vocatus *L* 27) tegaei *PL*, tege *V* 28) archadiae *P* 29) tegeus *L* 30) tribracus *P*, tribrachis *LV*, tribrachus *B* 31) tegeae *PBV*, tegeus *L* 32) ordo est: adsis favens o ipse Pan Tegeaee (taegeae *cod.*) ovium custos, siquidem tibi curae sunt tua Maenala pro Maenalus, linquens patrium nemus saltusque Lycei. oleaeque Minerva inventrix, quia ut supra dictum est Minerva oleam invenit *add. R*, FAVENS pro volens et per hoc propitius, favere enim veteres etiam velle dixerunt. Ennius (*ann.* 376 *Vahl.*) matronae moeros complent spectare faventes. non numquam favere et pro tacere (tegere *cod.*) ponitur, ut idem Ennius (*corr. Petrus Daniel*, en inris *cod.*) ore faventes (*ann.* 415 *Vahl.*) et Vergilius in quinto (71) ore favete omnes. OLEAEQUE MINERVA INVENTRIX: eo tempore quo adversum Neptunum de nomine civitatis contendit, quod iam supra dictum est. cui fabulae

19) *uncique puer monstrator aratri:* [33]) alii Triptolemum, [34]) alii Osirim [35]) volunt, quod magis verum est, [36]) nam Triptolemus frumenta divisit. [37]) bene [38]) autem tacuit [39]) de nomine et generaliter ait *puer;* nam non unus aratrum toto orbe monstravit, sed diversi in diversis locis.

20) *et teneram* [40]) *ab radice ferens Silvane cupressum:* Silvanus deus est silvarum. hic amavit puerum Cyparissum nomine, qui habebat mansuetissimam cervam. hanc [41]) cum Silvanus nescius occidisset, puer est extinctus dolore;

---

hoc additur, quod, postquam Minerva inventa olea Neptunum vicerit, indigne ferens Alisotheus Neptuni filius oleas coepit excidere: cui dum hoc facit ferrum de manubrio decidit et ei caput amputavit. Neptunus vero dolens filii sui obitum Martem homicidii coepit arguere. inde effectum est, ut Mars et Neptunus de hac re iudicium apud Athenas experirentur, unde locus ubi iudices sederunt Areos pagos, iudices Atheniensium areopagitae (areopagithe *cod.*) appellantur. *add. L* 33) UNCI curvi *add. R* 34) treptolemum *B* 35) osirin *L* 36) ut dicit Propertius vel Tibullus *add. L. (versus Tibulli sunt* I 7, 29 *sqq.)* 37) quod munus ei Ceres dedit propter humanitatem patris Icari, qui eam, cum Proserpinam raptam in coniugium a Plutone quaereret, in *(supra versum addidit manus secunda)* Attica suscepit hospitio. alii talem de hoc Triptolemo fabulam tradunt: Ceres cum Proserpinam filiam quaereret ad Eleusinum (aleusinum *cod.*) regem devenit, cuius uxor Cyntinia puerum Triptolemum (trip GEORGIC tolemum *cod.*) pepererat *(corr. m. sec.* peperat *m. pr.)*, seque nutricem pueri amore ducta simulavit reginae; sed nutrix recepta cum vellet alumnum suum inmortalem (inmortale *cod.*) reddere interdiu eum (cum *cod.*) lacte divino alebat, noctu in ignem clam obruebat. itaque praeter quam solent mortales crescebat. id sic fieri cum pater admiraretur, nocturno tempore observavit, cum Ceres vellet puerum in cinere et in igne abscondere. pater exclamavit, illa irata Eleusinum exanimavit, Triptolemo alumno suo aeternum beneficium dedit. nam ad fruges portandas currum draconibus iunxit deditque ei quibus ille vectus orbem terrarum frugibus obseruit. quem postquam domum rediit cum Cephalus rex interficere voluisset, re *(Munkeri coniectura est*, per *cod.)* cognita iussu Cereris Triptolemo regnum tradidit, qui accepto regno oppidum constituit et ex patris nomine Eleusinum nominavit Cererique sacra primus instituit, quae θεσμοφόρια (thesmoforia *cod.*) graece dicuntur. Varro de scenicis originibus vel in Scauro (dicunt, ut ait Varro de scenicis originibus II et in Scauro *scrips. Riese fragm. Varr. sat. Men. p.* 256) Triptolemum dicit Nigidius sphaerae (saferae *cod.*) barbaricae sub virginis signo aratorem quem Oron Aegyptii (aratorq. morona egyptii *cod. cf. Herod.* II 144 *et* 156) vocant, quod Oron Osiridis filium ab hoc educatum dicunt. ergo Osiris significatur, ut Philostephanus περὶ εὑρημάτων (peri eurematon *cod.*), vel Epimenides qui buzyges (buziges *cod.*) dictus est secundum Aristotelem (aristotelen *cod.*) *add. L* 38) bene — locis *om. L* 39) docuit *B* 40) TENEREM *L* 41) hinc *L.*

quem amator deus in cupressum arborem nominis eius [42]) vertit, quam pro solatio portare dicitur. [43])

21) *dique deaeque omnes:* post specialem invocationem transit [44]) ad generalitatem, [45]) ne quod [46]) numen [47]) praetereat. [48]) quod autem dicit [49]) *studium quibus arva tueri* nomina [50]) haec numinum in [51]) indigitamentis inveniuntur [52]) i. e. in libris pontificalibus, qui et [53]) nomiña deorum et rationes ipsorum [54]) nominum [55]) continent, quae etiam Varro dicit. nam, ut supra diximus, [56]) nomina numinibus ex officiis constat inposita. verbi causa ut ab occatione [57]) deus [58]) Occator [59]) dicatur, a [60]) sarritione [61]) Sarritor, [62]) a stercoratione [63]) Sterquilinius, [64]) a satione [65]) Sator. [66])

22) *non nullo* [67]) *semine:* i. e. aliquo, et hoc dicit: qui [68]) a nobis [69]) iacta semina vestris seminibus alitis. semina autem dicit deorum caeli temperiem, pluvias, [70]) terrae rorem. [71])

23) *satis:* segetibus, [72]) ut (I 325) *sata laeta boumque labores.* [73])

---

42) sui *V* 43) sane in Bucolicis (X 24) alium illi habitum dedit v e n i t e t a g r e s t i c a p i t i s S i l v a n u s h o n o r e. quidam Silvanum primum instituisse plantationes dicunt, ideo 'tenera ab radice' poetam dixisse. an 'ab radice tenera' quia caesa cupressus dicitur non renasci? † idem invalida. an ab radice tenens? *add. L* 44) transiit *P* 45) generalem *R* 46) quot *L* 47) nomen *L* 48) more (timore *cod.*) pontificum, per *(add. i. marg. Petrus Daniel, om. cod.)* quos ritu veteri in omnibus sacris post speciales deos, quos ad ipsum sacrum quod fiebat necesse erat invocari, generaliter omnia numina invocabantur. *add. L* 49) quod autem dicit *om. L* 50) numina *V* 51) *om. B* 52) invocantur *B* 53) qui et] quae *P* 54) eorum *V* 55) numinum *L* 56) dixi *B* 57) ab uocatione *P*, a uocatione *BR*, ab occasione *L* 58) *om. B* 59) uocator *PBR* 60) *om. L* 61) saritione *V*, sarricione *L* 62) saritor *V* 63) stecoratione *P* 64) sterculinius *B*, stercilinius *L* 65) satitione *V*, sacione *L* 66) Fabius Pictor hos deos enumerat quos invocat flamen sacrum Cereale faciens Telluri et Cereri: vervactorem, reparatorem, inporcitorem (inporticitorem *cod.*), insitorem, obaratorem, occatorem (hoccatorem *cod.*), sarritorem, subruncinatorem, messorem, convectorem, conditorem, promitorem. TUERI pro tuendi aut tuendorum. QUIQUE NOVAS ALITIS i. e. omnes qui hoc potestis *add. L.* NOVAS FRUGES unius cuiusque anni. ALITIS nutritis et crescere facitis *add. R* 67) ULLO *L* 68) quia *B* 69) nouis *V* 70) pluvia *L* (pluvias *corr. m. sec.*) 71) terrae rorem] et teporem rorem *V*, teporem *L*, *in quo haec adduntur:* vel NON ULLO SEMINE ab hominibus scilicet iacto, ut (II 49) q u i p p e s o l o n a t u r a s u b e s t. 72) segitibus *B* 73) l a r g u m (largo *cod.*) autem c a e l o d e m i t t i t i s i m b r e m: per haec aquam et terram significari vult. *add. L*, CAELO i. e. de caelo. DEMITTITIS deorsum mittitis. *add. R*

24) *tuque adeo, quem mox quae sint habitura deorum concilia incertum est:* [74]) iam adulatur Augusto [75]) quem inter deos invocat. [76]) nec totum [77]) tamen dandum est adulationi, [78]) sed et veritati. nam cum omnes imperatores post mortem sint inter deos relati, Augustus vivus divinos [79]) honores emeruit, quod etiam Horatius [80]) testatur [81]) dicens [82]) (epist. II 1, 15) *praesenti tibi maturos largimur honores iurandasque tuum per numen* [83]) *ponimus aras.* unde male quidam culpant Vergilium [84]) dicentes, eum aviditate laudandi citum interitum Augusto optasse, cum eum constet [85]) ad rem quae tunc fiebat respexisse. [86]) possumus tamen *mox* pro post accipere, ut [87]) Horatius [88]) (carm. III 6, 48) *mox daturos* [89]) *progeniem vitiosiorem* i. e. postea. potest et *mox* [90]) ad vitae humanae brevitatem referri, [91]) nam ipse ait in decimo (861) *Rhoebe* [92]) *diu, res si qua diu mortalibus ulla est, viximus.* sane sciendum, mire eum laudasse, quod ait *quem mox quae sint habitura deorum concilia incertum est* i. e. nondum scimus, quis deus [93]) esse velis; nam deum fieri maximum est, in potestate [94]) habere quis [95]) deus fieri velis plus esse quam maximum constat.

25) *urbisne* [96]) *invisere Caesar:* [97]) utrum velis terrarum, an maris, an caeli imperium possidere. [98])

27) *tempestatumque potentem*: aut bonarum tempestatum, ut (Aen. IX 19) *unde* [99]) *haec tam clara repente* [100]) *tempestas?* [1]) aut *tempestatum* [2]) ait temporum, [3]) ut ubique Sallustius. [4])

---

74) 'adeo' hic praecipue. quidam adeo abundare (habundare *cod.*) putant antiqua figura, ut (III 242) omne adeo genus in terris. et *add. L* 75) adolatur Augustum *BV*, adulatio ad Augustum *L* 76) *verba quae sunt* invocat nec totum tamen dandum est *m. sec. in marg. add. in L* 77) hoc totum *omisso* tamen *R* 78) adolationi *VBR* 79) divos *P* 80) oratius *VBL* 81) affirmat *B* 82) *om. B* 83) nomen *PBV* 84) Virgilium *PBV* 85) constat *P* 86) cum eum ad rem quae tunc fiebat respexisset *B*, cum ad rem quae tunc fiebat respexerit *L* 87) *om. VL* 88) oratius *BV* 89) datura *L* 90) statim *add. L* 91) quae non diu permanet *add. R*, nam ipse ait — viximus *om. B* 92) roebe *P*, reue *V*, rebe *L* 93) qui deum *B* 94) autem *add. H m. sec. in marg.* 95) qui *P* 96) URBESNE *L* 97) tradidit *add. L* 98) ET TE MAXIMUS ORBIS utrumne te pro Jove coli velis. AUCTOREM FRUGUM qui frugibus et ceteris rebus originem praestes *add. L.* AUCTOREM. F. i. e. caelestem deum *add. R* 99) inde *B* 100) repetente *P* 1) vel potestas *supra scriptum in B* 2) tempestum *B*, tempestatem *V* 3) ait temporum] deum portunum *B* (oportunum *correctum est*) 4) salustius *V*. ea tempestate. et potentem modo nomen est *add. L*

28) *materna* [5]) *myrto:* [6]) quae in [7]) honore [8]) est Veneris a qua Augustus [9]) originem ducit. [10])

30) *numina sola colant:* [11]) magna, [12]) quasi melior sit [13]) futurus et Neptuno et ceteris diis marinis. *Thyle:* [14]) insula [15]) est Oceani inter septemtrionalem et occidentalem plagam ultra Britanniam [16]) Hiberniam Orchadas. [17])

31) *Tethys emat omnibus undes:* Thetys [19]) est uxor Oceani, nympharum [20]) mater. quod autem ait *emat*, ad antiquum [21]) nuptiarum pertinet ritum, quo se maritus et uxor invicem emebant, [22]) sicut habemus in iure. [23])

32) *tardis sidus te mensibus addas:* i. e. aestivis. [24])

---

5) MATERNAM *L* 6) mirto *P*, MIRTO *L* 7) est in honore *P* 8) onorem *L* 9) accustus *L* 10) per Gaium Caesarem. AN DEUS i. e. an pro Neptuno coli te velis et INMENSI MARIS cuius mensura non potest comprehendi. VENIAS autem aliquanti (aliqui *Masvicius*) pro sis accipiunt, ac si graece (grege *cod.*) diceret *οὖσα* sive *ὑπάρχουσα;* ire (irae *cod.*) veteres pro esse dicebant. *add. L* 11) COLUNT *L, in quo additur* sola 12) praecipua i. e. supra alios deos marinos *add. L* 13) sis *V* 14) thile *V* 15) insola *B* 16) brittaniam *PV*, brittanniam *BL* 17) et hiberniam et orchadas *B*, inter hiberniam et orcadas *V*, iuxta orchadas et iuuerniam *L*, *qui addit* in hac Thyle (tile *cod*) cum sol in cancro est dies continuus sine noctibus esse dicitur. multa praeterea miracula de hac insula feruntur, sicut apud Graecos Ctesias (etcsias *cod.*) et Diogenes, apud Latinos Sammonicus dicit. *in Vaticano haec addita sunt* et aliter: Insula in oceano ultima in qua cum sol in cancro est perpetui dies sine noctibus esse dicuntur. *quae Philargyrio vulgo attribuuntur* 19) thetis *PVL* 20) nimfarum *PBV* 21) antiqum *L* 22) coemebant *P* 23) tribus enim modis apud veteres nuptiae fiebant: usu, si verbi gratia mulier (gratiā ||||lier *cod.*) anno uno cum viro licet sine legibus fuisset: farre, cum per pontificem maximum et dialem flaminem per fruges et molam salsam coniungebantur, unde confarreatio appellabatur, ex quibus nuptiis patrimi et matrimi nascebantur: coemptione vero atque in manum conventione, cum illa in filiae locum, maritus in patris veniebat, ut siquis prior fuisset defunctus locum hereditatis iustum alteri faceret. et bene s e r v i a t, quia quaecumque in manum convenerat, omnia protinus quae doti dicebantur marito serviant. hanc Tethyn Cicero in Timaeo Salaciam dicit. g e n e r u m vero pro marito positum multi accipiunt iuxta Sappho quae in libro qui inscribitur (scribitur *cod.*) *ἐπιθαλάμια*, (epithalami *cod.*) ait (ant *cod.*) *χαῖρε νύμφα, χαῖρε τίμιε* (*ἴμιε cod.*) *γαμβρὲ πολλά· ἀντὶ τοῦ νυμφίε.* sic et Pindarus *ἐν τοῖς παιᾶσιν* (*ιταιασιν cod. ἰσθμίοις edd.*) *add. L.* OMNIBUS UNDIS omni mari, ut videlicet totius maris et omnium aquarum sis deus *add. R* 24) vel quia optat ut diu vivat, vel quia virgo et libra *δυςαναφορά* (dysanaphora *cod.*) i. e. tarde orientia dicuntur. et t a r d i s an quia aureo saeculo longiores dies dicuntur fuisse, an post multos tardosque menses ut deus fiat, an id (it *cod.*) a u t i n c i p i e n t m a g n i p r o c e d e r e m e n s e s (*Ecl.* IV 12), per hunc magni? *add. L*

33) *qua locus Erigonen inter chelasque sequentes:* Aegyptii duodecim [25]) esse adserunt [26]) signa, Chaldaei vero undecim; [27]) nam scorpium et libram unum signum accipiunt, chelae enim scorpii [28]) libram faciunt. iidem [29]) Chaldaei nolunt [30]) aequales esse partes in omnibus signis, sed pro qualitate sui aliud [31]) signum viginti, aliud quadraginta habere, cum Aegyptii tricenas esse [32]) partes in omnibus [33]) velint. modo ergo secundum Chaldaeos [34]) locutus est dicens, posse eum habere locum inter scorpium et virginem, nam Erigone ipsa est virgo. [35]) sciendum deinde est [36]) voluisse maiores in his signis esse deorum domicilia, ut [37]) Solis est leo, Lunae vero cancer. ceterorum vero quinque planetarum [38]) bina sunt signa, prout se ratio siderum sequitur. nam primus circulus a terra Lunae est, secundus Mercurii, [39]) tertius Veneris, quartus Solis, quintus Martis, sextus Iovis, Saturni ultimus. [40]) sed remotis [41]) Sole et Luna, quorum sunt domicilia leo et cancer, hi quinque [42]) ordine [43]) quo eorum [44]) sunt circuli bina possident signa, unum a sequentibus et unum a superioribus, ut [45]) Mercurii [46]) sint virgo et gemini, Veneris libra et taurus, Martis scorpius et aries, Iovis sagittarius et pisces, [47]) Saturni capricornus [48]) et aquarius. unde per haec loca siderum Augustum et fortem propter [49]) scorpium i. e. Martis domicilium, et [50]) iustum propter libram, et prudentem propter vicinam [51]) virginem i. e. Mercurii domicilium fore [52]) significat. [53])

---

25) XX *B* 26) asserunt *VB* 27) XX *B* 28) scorpium *V* 29) idem *VBL*, item *P* 30) volunt *L* 31) aliut *L* 32) inesse *B* 33) signis *add. B* 34) caldaeos *P* 35) iam bracchia contrahit ardens scorpius, ut scilicet te recipiat et tibi locum det *add. R. sequuntur scholia Serviana ad v.* 35 36) X *add. PR* 37) et *PL* 38) plenetarum *P* 39) merqurii *L* 40) septimus *supra scr. in B* 41) remoti sunt *B* 42) hac quinque *B* (uel hi circuli *supra scr.*) 43) ordines *VB* 44) vel earum *supra scr. in B* 45) cum *L*, et *B* (ut *corr.*) 46) in domicilio vel circuli *supra scr. in B* 47) piscis *V* 48) capicornus *L* 49) proter *V* 50) et iustum propter — Mercurii domicilium *om. B* 51) vicinam virginem i. e. *om. V* 52) esse *V* 53) *om. V, qui addit* bene autem Augusto inter virginem et scorpium i e. inter iustitiam et virtutem locum tribuit; nam chelae scorpii (cheles scorpionis *cod.*) bracchia sunt, qui sexaginta partes in caelo habet. solum fore significat. *in L haec adduntur* vel certe ideo inter scorpionis bracchia, quae sunt libra, et Erigonen, quae est virgo, quia libra aequitas, virgo iustitia. sane haec Erigone Icari filia fuit tantae pietatis in patrem, ut cum eum vidisset mortuum, omni se luctu *(corr. Petrus Daniel,* lectu *cod.)* ac maerore conficeret: ob quam rem misericordia deorum inter signa locum virginis sub iustitiae vocabulo iussa est obtinere. c h e l a s autem s e q u e n t e s ideo ait, quia sicut dictum est, ipsae sunt libra.

34) *panditur ipse tibi:* ordo est: qua locus ipse tibi panditur.[54]) *tibi* autem in tuum honorem et gratiam.[55])

35) *ardens scorpius:*[56]) ardens ad illud refertur, quia Martis est domicilium; nam scorpii tempus frigidum est, quippe cuius November est mensis.[57]) *iusta plus parte:* secundum Chaldaeos, qui scorpium dicunt spatium duorum signorum tenere.[58])

36) *quicquid*[59]) *eris:* ordo est: quicquid[60]) eris, da facilem cursum; cetera enim per parenthesin[61]) dicta[62]) sunt.[63]) *nam te nec*[64]) *sperent Tartara regem,*[65]) *nec tibi regnandi veniat tam dira cupido:* ἀλληγορικῶς[66]) dicit illum nec debere mori velle nec posse.[67])

38) *quamvis Elysios*[68]) *miretur Graecia campos:* licet[69]) praeferantur inferi a graecis poetis.[70])

39) *nec repetita sequi curet Proserpina matrem:* Ceres[71]) cum raptam a Plutone Proserpinam filiam diu quaesisset, tandem aliquando eam esse apud inferos comperit:[72]) pro qua re cum Iovis implorasset auxilium ille respondit, posse eam reverti, si nihil apud inferos gustavisset.[73]) illa autem iam punici

---

54) *a verbis quae sunt* ordo est: qua locus ipse tibi panditur *in R incipit scholion ad vers.* 33, *adduntur* inter Erigonen sequentesque chelas 55) tuam *add. P.* ipse autem ultro, sua sponte. ipse tibi: hic distinguitur, nisi dixeris: ipse tibi iam (tum *cod.*) bracchia contrahit (contrait *cod.*) ardens scorpius (scorpios *cod.*) + bene optantis, verba male dictum comprehendisse (compraehendisse *cod.*) videantur. IAM BRACCHIA CONTRAHIT ARDENS SCORPIUS: ideo Augusto merito iuxta scorpium locum adsignat, quia sidus hoc supra Romam positum creditur. Vārro tamen ait se legisse, Empedocli (empedotim *cod.*) cuidam Syracusano a quadam potestate divina mortalem adspectum detersum, eumque inter cetera tres portas vidisse tresque vias: unam ad signum scorpionis, qua Hercules ad deos isse diceretur, alteram per limitem, qui est inter leonem et cancrum: tertiam esse inter aquarium et pisces. argute itaque eam viam et sedem tribuit Augusto, forti imperatori, quam habuit deus fortis *add. L* 56) SCORPIOS *LB* 57) vel ardens ad virus eius vel ad cupiditatem Augusti recipiendi *add. L* 58) ergo et loci spatio te invitat *add. L* 59) QUIDQUID *L* 60) quidquid *L* 61) parentesin *P*, parathesin *B*, paranthesin *V* 62) indicta *B* 63) et hoc ideo dicit quia supra dixerat incertum esse, quis deus vellet esse *add. R* 64) non *B* 65) 'nec sperent' dixit, quasi beneficium det *(coniectura est Burmanni,* de *cod.)* quocunque venerit *add. L* 66) allegoricos *PBL*, allegorice *V* 67) 'dira' autem pro magna vel vehemens *add. L*, 'tam dira cupido,' scilicet ut velis regnare apud inferos *add. R* 68) helisios *P*, elyseos *B*, elisios *V* 69) i. e. quamvis *R* 70) 'elysios campos' ubi felices animae secundum poetas requiescunt *add. R* 71) Ceres cum — filiam *om. B* 72) reperit *V* 73) gustasset *B*

mali in Elysio[74]) grana gustaverat, quam rem Ascalaphus[75]) Stygis[76]) filius prodidit: unde Proserpina ad superos remeare non potuit. hinc[77]) ait Lucanus (VI 740) *quae te detineant*[78]) *Ennaea*[79]) *dapes.* quam necessitatem modo Vergilius[80]) Proserpinae tribuit voluntati. sane Ceres a Iove postea meruisse dicitur, ut Proserpina sex esset[81]) cum matre mensibus, sex cum marito: quod ideo fingitur, quia Proserpina ipsa est quae et Luna, quae toto anno sex mensibus crescit et[82]) sex deficit, scilicet per singulos menses quindenis diebus, ut crescens[83]) apud superos, deficiens apud inferos esse videatur.[84])

40) *da facilem cursum:* meo scilicet poemati. *atque audacibus adnue coeptis:* verecunde suas vires extenuat.[85])

41) *ignarosque viae mecum miseratus agrestes ingredere:* aut[86]) mecum viae i. e. rationis[87]) ignaros miseratus[88]) rusticos iuva,[89]) ut[90]) mecum ignaros intellegas,[91]) aut rusticis ignaris fave[92]) mecum i. e. quibus etiam[93]) ego his scriptis[94]) opem[95]) conlaturus[96]) sum,[97]) aut mecum ignaros agricolas[98]) miserare,[99]) aut[100]) eis mecum fave.[1])

42) *et votis iam nunc adsuesce vocari:* i. e. adhuc[2]) vivus; nam, ut diximus, Augustus vivus divinos honores emeruit.[3])

43) *vere novo gelidus canis cum montibus humor liquitur:*[4]) novum ver ideo ait quia anni initium mensis est[5]) Martius. et sciendum,[6]) decem tantum menses fuisse apud maiores. Martium autem anni principium habere voluerunt propter Martem suae gentis auctorem,[7]) Apri-

---

74) elisio *PV* 75) ascalafus *BVL* 76) stigis *P* 77) hinc ait — dapes *om. B* 78) detineat *V* 79) ennae *P*, ethnea *V*, hennea *L*, ennea *R* 80) virgilius *PVB* 81) esse *B* 82) *om. L* 83) crescent *P* 84) et 'sequi curet Proserpina matrem' ad admirationem Elysiorum posuit, quod matri praelati sint *add. L* 85) exstenuat *B*, extenuit *L*, *qui addit* et commendat operis difficultatem dicendo 'audacibus' 86) aut mecum viae *om. B* 87) aut artis *add. L* 88) miseratos *B* 89) iuba *V* 90) aut *VL* 91) intellegamus *P* 92) facile *V* 93) *om. B* 94) scribtis *L* 95) *om. B*, plurima *V*, plurimum *L* 96) collaturus *BVL* 97) i. e. *add. P* 98) agriculas *P* 99) miserere *B* 100) aut eis mecum fave *videntur delenda esse* 1) 'ingredere' incipe et adiuva *add. R* 2) ad hunc *L* 3) meruit *L*. Augustus divinos honores emeruit adhuc vivens *R*, *qui addit* 'vocari' invocari 4) novum multa significat, nam et recens aliquid novum dicitur, ut ipse ait (*Ecl.* II 22) l a c m i h i n o n a e s t a t e n o v u m i. e. recens. novum dicitur et magnum, ut (*Ecl.* III 86) P o l l i o e t i p s e f a c i t n o v a c a r m i n a; modo autem *add. L* 5) est mensis *B* 6) est *add. P* 7) quod multis firmatur auctoribus. Nigidius in sphaera (sphera *cod.*) graecanica novum annum aequinoctium (aequenoctium *cod.*) vernale (vernalem

lis [8]) dictus est [9]) quasi terras tepore [10]) aperiens, Maius a Maia, [11]) Iunius a Iunone, quamquam alii a maioribus et [12]) iunioribus hos duos menses velint esse nominatos, nam antea [13]) populus Romanus in centurias iuniorum et seniorum divisus fuerat. reliqui iam [14]) a numero nominabantur Quintilis Sextilis September October [15]) November December. et hi erant tantum decem menses. duo vero propter rationem signorum [16]) anni intercalabantur, qui postea a Iano et a Februo [17]) nominati sunt; Februus [18]) autem est Ditis [19]) pater, cui eo mense sacrificabatur. Quintilis [20]) et Sextilis mutati sunt postea in honorem Iulii Caesaris et Augusti, unde sunt Iulius et Augustus. sic Ovidius in fastis. [21]) ergo *vere novo* et anni initio accipimus [22]) et prima parte [23]) veris. nam anni quattuor sunt tempora divisa in ternos menses, qui ipsorum temporum talem faciunt discretionem. ut primo [24]) mense veris [25]) novum dicatur ver, [26]) secundo [27]) adultum, tertio praeceps, sicut [28]) etiam [29]) Sallustius [30]) dicit ubique. item [31]) nova aestas adulta praeceps, sic [32]) autumnus novus adultus praeceps, item hiemps [33]) nova adulta praeceps vel [34]) extrema: unde est (I 340) *extremae sub casum* [35]) *hiemis.* [36]) sane sciendum Xenophontem scripsisse [37]) unum librum oeconomicum, cuius pars ultima agriculturam continet: [38]) de qua parte multa ad [39]) hoc opus Vergilius [40])

---

cod.) memorat. Varro epistolicarum quaestionum inter mensem Februarium (febroarium *cod.*) qui tunc esset extremus et inter calendas Martias quae tunc erant primae, Atta annum novum voluerunt primum (primam *cod.*) mensem Martium et alibi maiores Martium primum habuerunt. *add. L. in R sequuntur scholia Serviana ad* canis montibus *et ad versum* 44, *quibus haec addita sunt* sane sciendum ut praediximus Martium a Marte appellatum et primum esse mensem in anno 8) vero *add. L*, autem *add. R* 9) dicitur *V* 10) tempore *P*, temperie *V* 11) matre Mercurii. unde alibi Maia genitum dicens Virgilius Maiae filium Mercurium significat, quia malitiae votum vel opus peragit, qui etiam melus appellatur a nigro felle quod Graeci melan dicunt. unde et melancholici appellantur homines qui et conversationem humanam refugiunt et amicorum suspecti sunt *add. R* 12) a *add. P* 13) ante *PV* 14) namque *B* 15) octuber *V* 16) *om. L*, menses *add. B* 17) febro *L* 18) februs *V* 19) i. e. Plutonis *add. B* 20) quiutilus *L* 21) sic oboedius in fastis unde sunt iulius et augustus *L* 22) accipiamus *L* 23) primam partem *V* 24) priore *L* 25) ver *L* 26) *om. L* 27) i. e. mense *supr. vers. add. B* 28) ut *B* 29) *om. B* 30) salustius *PV* 31) *om. BL* 32) sic autumnus novus — adulta praeceps *om. VB* 33) hiems *P* 34) et *B* 35) casu *V* 36) hiems *P* 37) scribsisse *L* 38) nam primus praecepta habet *add. B* 39) suum *add. L* 40) virgilius *PVB*

transtulit, sicut etiam de Georgicis Magonis[41]) Afri, Catonis, Varronis, Ciceronis[42]) quoque tertio libro Oeconomicorum, qui agriculturam[43]) continet;[44]) nam primus praecepta habet, quem ad modum debeat[45]) materfamilias domi agere, secundus quem ad modum foris[46]) paterfamilias. illud quoque sciendum est, in his libris non esse obscuritatem in quaestionibus sicut in Aeneide, nisi in paucis locis, sed in hoc tantum esse difficultatem, ut res positas[47]) intellegamus i. e. τὸ κείμενον, sicut haec prima quoque eius praecepta significant.[48]) nam hoc dicit, agrum fertilem i. e. pinguem et herbosum bis debere arari, semel verno tempore sine[49]) semine, ut et[50]) herbae adhuc tenerae avellantur et[51]) aestatis calore[52]) superfluus umor[53]) siccetur vel glebarum putrefiat durities, et semel autumnali[54]) cum seminibus; agrum vero tenuem et sterilem autumnali tantum tempore arandum, ne si etiam verno[55]) araveris, exiguus eius umor[56]) siccetur aestate. *canis montibus:* albis ex nive.

44) *liquitur:* liquor cum nomen est li[57]) brevis est,[58]) cum a verbo[59]) venit[60]) producitur, ut[61]) liquor liqueris[62]) liquitur, nam mutavit naturam, sicut[63]) humus u[64]) brevis est,[65]) humanus producitur, item itur i producitur,[66]) iturus corripitur.[67]) *liquitur:*[68]) defluit.[69]) *et zephyro putris se gleba*[70]) *resolvit:* quo tempore favonii flatu arva laxantur, quae fuerant praeclusa frigoribus.[71]) ipse alibi (Georg. II 317) *rura gelu tum*[72]) *claudit hiemps. putris*[73]) *gleba*[74]) solubilis.[75])

45) *depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro ingemere:* aliud pendet ex alio; nam altius inpressum aratrum boves cogit in gemitum: quod genus arationis pingui convenit terrae; nam econtra[76]) paulo post (68) de infecunda

---

41) marcigonis *B*, mangonis *V* 42) ciceronis varronis *P* 43) agriculturam continet *om. B* 44) continent *L* 45) debet *B*, *qui addit* nutrire filias *omissis quae sunt* materfamilias domi agere secundus quem ad modum foris paterfamilias 46) fors *L* 47) ponsitas *L*, id *add. B* 48) significat *B* 49) *verba quae sunt* sine semine, *quae in libris* tenerae *vocem sequuntur*, et *deleto huc transposui* 50) *om. V* 51) ut *add. P* 52) ut *add. BVL* 53) humor *BV* 54) arandum *add. L* 55) vere *P* 56) humor *PBV* 57) *om. B* 58) breviatur *B* 59) ad verbum *L*, in verbo *omisso* venit *B* 60) venit *scripsi*, venerit *PVL* 61) ut — naturam *om. B* 62) linquens *L* 63) homo *add. L* 64) hu *L* 65) *om. B* 66) producit *V* 67) corripit *PVL*, corripitur i *B* 68) autem *add. L* 69) resolvitur *add. L* 70) gleua *V* 71) unde *add. B* 72) tunc *VL* 73) putres *L*, *qui addit* autem 74) glebas *PL*, gleua *V* 75) solubis *B*, solubiles *L*, *qui addit* quas tepor (tempor *cod.*) efficit et aratrum 76) e contrario *L*

terra dicturus est *tenui sat erit suspendere sulco. mihi* autem aut vacat ut[77]) (Cic. i. Catil. II 5) *qui*[78]) *mihi accubantes*[79]) *in conviviis,*[80]) aut *mihi* hoc[81]) est rustico amanti terras. et taurum bovem fortissimum accipimus, nam tauri difficile ad aratra iunguntur.

46) *attritus splendescere vomer:*[82]) Lucretius (I 314) *occulto decrescit vomer in arvo.*[83]) dicimus autem et hic vomer et hic vomis. sed ab utroque huius vomeris facit.

47) *illa seges:* seges modo terra.[84]) *demum* autem[85]) novissime, vere[86]) specialiter. *votis respondet:* inmane[87]) quod ait *votis;* nam plerumque plus optamus, quam speramus posse contingere.[88]) *respondet*[89]) autem[90]) consentit[91]) ut (Aen. I 585) *dictis respondent cetera matris.*[92])

48) *bis quae*[93]) *solem, bis*[94]) *frigora sensit:*[95]) quae bis et dierum calorem et noctium senserit frigora: per quod duplicem ostendit arationem, vernalem et autumnalem. nec enim ad tempora aestatis vel hiemis referre possumus quod ait *bis solem, bis frigora,* quia non sunt in Italia in uno anno duae aestates et duae hiemes, sicut geometrae[96]) dicunt esse in quadam parte Indiae, in insula Taprobane.[97])

49) *ruperunt horrea:* plus est quam si diceret inpleverunt.[98])

50) *ac prius ignotum*[99]) *ferro quam scindimus aequor:* i. e. ante quam

---

77) cicero *L* 78) quid *P* 79) uacuantes *B*, accumbentes *P* 80) conviis *L* 81) id *BL* 82) a frequenti aratione vomer atteritur et decrescit *add. R* 83) quod evenire frequenti aratione novimus ut et splendidior fiat et teratur. Cato in oratione ad filium vir bonus est, Marce fili, colendi peritus, cuius ferramenta splendent *add. L.* 84) ut (*Georg.* IV 129) nec pecori opportuna seges *add. L* 85) *om. L* 86) veres *L* 87) immane *BVL*, multum *R*, est *add. VB* 88) evenire *R* 89) aut satis faciet *add. L* 90) aut *L* 91) consentiet *BVL* 92) AVARI cupidi et laborantis *add. R*, AVARI i. e. quamvis avari et plus est quam si dixisset parci. Nigidius quia qui parcior est suo contentus est, quod avarus non facit *add. L* 93) bisque *V* 94) quae *add. P* 95) sentit *P* 96) geometrici *B*, geometre *V*, geommetrae *L* 97) taprobanae *B*, tabrobane *L*, *qui addit* aut, sicut quidam dicunt, ideo bis, ut semel cum fructibus, semel vacua solem et frigus perpessa accipiamus. INMENSAE infinitae. *in R addita sunt* noctium autem frigora dicit quia nox naturaliter frigida est. ILLIUS i. e. agricolae. IMMENSAE fecundissimae 98) impleverunt *BVL.* hoc est ut non habeat ubi reponat *add. L* 99) inmensum *P*

faciamus vervactum.[100]) *aequor* autem modo terram [1]) accipe ab aequalitate dictam,[2]) unde et maria aequora dicuntur.[3])

51) *ventos:* quia [4]) diversis [5]) locis diversi [6]) praevalent venti. et hoc dicit: debes [7]) scire ager cui vento subiaceat.[8]) *varium caeli praediscere morem;* i. e. aeris. Lucretius (IV 134) *in hoc caelo qui dicitur aer.* et hoc dicit: debes [9]) etiam caeli qualitatem nosse, utrum pluviis gaudeat, an tepore vel frigore.

52) *patrios cultusque habitusque locorum:*[10]) duas res dicit: sciendum est ager et quem ad modum a maioribus cultus sit et quid melius ferre consueverit. namque habitus locorum possibilitates [11]) accipimus.[12])

54) *veniunt:* crescunt, ut (Aen. V 344) *et pulchro veniens in corpore virtus.*[13])

55) *arborei fetus*[14]) *alibi:* i. e. poma.[15]) *iniussa virescunt gramina:* bene *iniussa*,[16]) nam frumenta [17]) iussa nascuntur. unde est (I 99) *atque*[18]) *imperat arvis.*[19])

56) *nonne vides:*[20]) argumentatur quasi hoc dicens: si una provincia ferre non potest omnia, quanto magis unus ager? *ut Tmolus:*[21]) mons est Ciliciae, in quo nascitur crocum praecipue; nam loca [22]) commemorat, ubi plus provenit et melius aliquid. nam crocum et in Africa nascitur, sed non tale nec tantum, quantum vel quale in Cilicia.[23])

---

100) veractum *PVR*, vernacium *B.* i. e. primam arationem *add. R*, si autem non 'inmensum', sed 'ignotum' legeris, nobis ignotum significat *add. L* 1) et campum *add. B* 2) dicta *B.* ut (*Aen.* V 456) p r a e c [i p i t e m q u e D a r e n a r d e n s a g i t a e q u o r e t o t o] *add. L* 3) dicunt *BL* 4) a *add. V* 5) diversis locis diversi *om. B* 6) adversi *P* 7) debet *V* 8) hoc est quis ventus ei sit noxius et quis aptus *add. R* 9) debes scire (nosse *supra scriptum*) caeli qualitatem *B* 10) vel *add. P* 11) vel naturas *add. L* 12) accipiamus *L*, *qui addit* quas [Graeci τὰς ἕξεις] dicunt. alii patrios naturales ex[ponunt]. *in R addita sunt* HIC in quibusdam locis et regionibus. ILLIC in aliis. 13) vel proveniunt *add. L*, FELICIUS abundantius et amplius *add. R* 14) faetus *P* 15) et arboreum cum aliqui duobus modis . . . . piunt *(octo litterae legi non possunt).* aliter enim in Aeneide de telo i n g e n s a r b o r e u m. Cornificius u t f o l i a q u a e f r u g i b u s a r b o r e i s t e g m i n a g i g n u n t u r *add. L* 16) i. e. sua sponte *add. L* 17) studio *add. B* 18) adque *V* 19) et nunc hic unum alibi deest, ut fiat: atque alibi iniussa virescunt gramina *add. L*. haec enim labore hominum et satione creantur, poma autem arbores sponte ferunt et ipsarum multae sponte nascuntur. GRAMINA vel arborum vel herbarum, quae per se maxime crescunt *add. R* 20) aut Maecenati dicit aut rustico et *add. L* 21) thmolus *B* 22) quem locum *B* 23) sed Tmolus (timolus *cod.*) est mons etiam Lydiae [circa oppidum

57) *India mittit ebur:* [24]) et in Africa fuerunt elephanti, sed meliores in India. hinc [25]) est [26]) quod ait Terentius [27]) (Eun. III, 1, 23 Fleck.) *elephantis quem Indicis praefecerat* [28]) i. e. maximis. [29]) *molles sua tura Sabaei:* Sabaei [30]) populi sunt iuxta Syriam et Arabiam, dicti Sabaei *ἀπὸ τοῦ σέβεσθαι*, quod apud eos tus [31]) nascitur, quo deos placamus. molles autem ideo ait, vel quod sub aere clementiore sunt, nam [32]) ut ait Lucanus (Phars VIII 365) *quicquid* [33]) *ad eoos* [34]) *tractus* [35]) *mundique teporem* [36]) *ibitur,* [37]) *emollit gentes clementia caeli;* aut certe quia Alexander Macedo dicitur obscenos omnes de [38]) exercitu suo segregatos illic condidisse. sane tus modo sine aspiratione [39]) dicimus, nam antiqui thus dicebant *ἀπὸ τοῦ θύειν*, [40]) quod displicuit; [41]) tura enim a tundendo [42]) dicta esse voluerunt, a glebis [43]) tunsis, cum quibus dicitur fluens de arboribus coalescere. [44])

58) *at Chalybes* [45]) *nudi ferrum:* [46]) populi sunt apud quos nascitur ferrum, unde abusive dicitur chalyps [47]) ipsa materies, ut (Aen. VIII 446) *vulnificusque chalyps.* [48]) *nudi* autem, aut apud quos arbores non sunt, aut vere nudi propter ferri caedendi [49]) studium; nam legimus (Aen. VIII 425) *Brontesque Steropesque et nudus membra Pyragmon.* [50]) *virosaque Pontus castorea:* fibri [51]) canes sunt Pontici, quorum testes [52]) apti sunt medicaminibus; propter [53]) quos ubi se [54]) senserunt [55]) requiri eos secant. de his Cicero (pro Scauro)

Sardis qui di]versis floribus abundat. [unde multi de Tmolo croce]os odores similes croco accipiunt, alii non dixisse eum [crocum apud Tmolum na]sci, sed vinum moleticum crocei odoris. [nam: et crocum in Ci]licia apud Corycum nasci Sallustius [meminit] *add. L* 24) i. e. elephantes *add. R* 25) hoc *V* 26) est quod ait *om. B* 27) dicit *add. B* 28) praeferat *PV* 29) et '[India] mittit' quasi pendit *add. L* 30) Sabaei populi sunt iuxta Syriam et Arabiam dicti Sabaei *om. B* 31) optimum *add. B* 32) nam ut ait] unde *B* 33) quidquid *L* 34) eos *V* 35) tractu *V* 36) tempore *B* 37) labitur *V m. sec.* 38) ab *L* 39) haspiratione *L* 40) *ἀπὸ τοῦ θοσυου P, ἀπὸ τοῦ θειον V, ἀπὸ τοῦ θειου B, ἀπὸ τοῦ θιον L* 41) diis placuit *L* 42) tuendo *B* 43) glaebis *L* 44) alii Sabaeos Arabas [colonos] Aegyptiorum ex effeminatis collectos ab .... Arabia illuc deductos, vel ideo molles, quod f[emineos cultus ve]stesque gerunt. EXTEMPLO INDUXIT .... VITI ISIUS MANUM IECTUM MATURIS COIIP . . . PNUI suspendere pro tenuiter suspende .... *add. L* 45) chalibes *PVB* 46) subaud[itur ubique mittunt] chalybes *add. L* 47) calips *PV*, caleps *B* 48) calips *VP*, calyps *B* 49) cedendi *V* 50) pyragmon *B*, piragmon *V*, *qui addit* et aliter gens in Ponto quae ferrum reperisse dicitur et nudi necessitate operis ut 'nudus membra piragmon' 51) fibri] castorea befri. Befri *V* 52) testones *PVB*, i. e. testiculi *supr. script. in B* 53) *om. B* 54) *om. B* 55) senserint *P*

redimunt se ea parte corporis, propter quam maxime expetuntur. Iuvenalis (sat. XII 34) *qui se eunuchum ipse facit cupiens evadere damno testiculi.* castores autem a castrando dicti sunt. *virosa* autem[56]) venenata. nam licet sint multis remedio, tamen praegnantes eorum odore abiciunt[57]) et egerunt partum.[58]) et *virosa* dicta ab eo quod est virus. alii fortia accipiunt a viribus.[59])

59) *Eliadum palmas Epiros*[60]) *equarum:* hypallage[61]) est, nam hoc[62]) dicit: Epiros[63]) creat equas optimas, quae apud Elidem palmas merentur in Iovis Olympici curuli[64]) certamine. sane Epiros[65]) graece profertur, unde etiam e habet accentum; nam si latinum[66]) esset Epirus,[67]) pi haberet, quia longa est. nec mireris equas currere, nam ut dicit Plinius (nat. hist. VIII 42) velociores sunt ideo, quod in cursu urinam faciunt.

60) *continuo has leges:* iugiter, ad[68]) perpetuum, in aeternum, sicut sequentia indicant; nam dicturus est *aeternaque foedera mundi.*

62) *Deucalion vacuum lapides iactavit in orbem:* iam transit ad fabulam et poetice[69]) dicit, ista tum[70]) primum statuta, quae ab initio mundi constat fuisse.

63) *unde homines nati, durum genus:*[71]) expressit τὸ αἴτιον i. e. causativum. nam et graece populi λαοί[72]) dicuntur a lapidibus.[73]) *ergo age terrae pingue solum:* iam redit ad causam.

64) *primis extemplo a mensibus anni:*[74]) hoc est quod[75]) dixit *vere*[76]) *novo.*[77])

66) *pulverulenta coquat maturis solibus aestas:* quae glebas solvit in pulverem et reddit causam, cur hoc debeat fieri. *maturis* autem *solibus*[78]) est vehementibus,[79]) fervidis, magnis.[80])

---

56) aut fortia aut certe *add. V* 57) obiciunt *P* 58) partus suos *V*. *in B, qui habet* egerunt partem *supra scriptum est* t ogluāret chōbairt 59) fibri dicti secundum Varronem quod in extremitatibus riparum esse solent; fibrum enim ducebant extremum: unde et fimbria dicta et in iecore extremum fibra. iis cauda est piscis, caetera species lutrae. pilus pluvia mollior ut ait Plinius. *add. H. m. sec. in marg.* 60) epyros *P* 61) ypallage *PBV* 62) haec *B* 63) epyrus *P* 64) curuli *P*, curili *V*, currili *B* 65) epyros *P* 66) latinus *B* 67) epyrus *P*, epiros *V* 68) in aeternum ad perpetuitatem *PR* 69) pooetice *P* 70) ista tum] statum *PVB* 71) subaudi qui sunt *add. R* 72) λαο *V*, λαου *B* 73) λαος enim lapis dicitur *add. H. m. sec. i. marg.* 74) annis *V* 75) *om. V* 76) cere *V* 77) TAURI boves *add. R* 78) id *add. B* 79) vehementer *VB* 80) diebus *add. R*

67) *sub ipsum arcturum:* i. e. autumnali [81]) tempore, quo arcturus oritur. et sciendum, quod [82]) *sub* praepositio, quando tempus significat, accusativo gaudet, ut hoc loco *sub arcturum* i. e. [83]) circa arcturum, item (I 445) *aut ubi* [84]) *sub lucem densa* [85]) *inter nubila sese* et [86]) (Aen. I 662) *sub* [87]) *noctem cura* [88]) *recursat* et item (Georg. III 402) *sub lucem exportans calathis.* [89])

69) *illic:* in terra [90]) pingui. [91])

70) *hic:* [92]) in [93]) tenui et infecunda. et, [94]) ut supra [95]) diximus, omnia praecepta quae commemorat ad illud pertinent [96]) quod ait [97]) *quid faciat laetas segetes.* [98])

71) *tonsas novales:* agros messos. [99]) dicimus autem et has novales et haec novalia. proprie [100]) novales sunt [1]) tunc primum arva proscissa. [2])

---

81) auctumnali *V* 82) quia *PV* 83) i. e. circa arcturum *om. B* 84) at ubi *PR*, alibi *V* 85) densas *B* 86) *om. VB* 87) sub noctem cura recursat et item *om. P* 88) cura recursat et item sub lucem *om. B* 89) et aliter: arcturus qui et arctophylax i. e. bootes, post ursae caudam locatus, quem alii Arcadem fuisse, filium Callistonis et Iovis dicunt: qui cum matrem in figuram ursae ira Iunonis transfiguratam vellet occidere, ambos a Iove in caelum esse translatos. ille arcturus, illa Helice dicta. alii hunc Icarum volunt esse, qui a pastoribus, quos vino tunc primum reperto ebrios fecerat, velut dato veneno fuerat occisus. arcturus autem quod post caudam ursae locatus sit, bootes quod boves cum plaustro agat dictus est. oritur autem idem arcturus ante XV Kt. octobris atque exinde pluviae incipiunt, quod ipse aperuit dicendo h i c s t e r i l e m e x i g u u s n e d e s e r a t h u m o r h a r e n a m. arcturum autem pluviarum et tempestatum esse auctorem etiam Plautus ostendit in Rudente (prol. 68), cum eundem ipsum dicentem facit i n c r e p u i (increpuit *V*) h i b e r n u m e t f l u c t u s m o v i (movit *V*) m a r i t i m o s. (marinos *V*. in armos *H*) *add. V. eadem leguntur in H a m. sec. in marg. addita.* SULCO aratione *add. R H m. sec. i. marg.* 90) scilicet *add. V* 91) OFFICIANT noceant. idcirco est pinguis terra veris tempore altius aranda, ne propter terrae fecunditatem laetis et fructiferis frugibus herbae noceant simul crescentes, quae, si ad tempus fuerit terra arata, minores crescunt adustae sole aestivo. *add. R* 92) videlicet *add. R* 93) sterili et *add. R H m. sec. i. marg.* sterilem in tenui *B* 94) *om. B* 95) *om. B* 96) pertinet *V* 97) dixit *V* 98) ARENAM terram quae arida est sicut harena. ALTERNIS alternatim. IDEM agricola. *add. R H m. sec. i. marg.* 99) messes *P* 100) proprie novales *om. B* 1) *om. V* 2) *in R scholion ad* tonsas novales *hoc est:* messos agros et arva tunc primum proscissa et primam segetem ferentia, quod proprie significant novales; nam et haec novalia dicimus et has novales. *additur:* PATIERE patieris.

72) *situ durescere campum:* [3]) ut redeat in vires priores. [4]) sane sciendum et Ciceronem in dialogis et ceteros philosophos tractare, non quid debeat fieri, sed quid potissimum fieri: quam rem Vergilius [5]) nunc sequitur. nam cum dicat multa remedia agrorum recreandorum, praeponit omnibus intermissionem: unde eam rem frequenter iterat.

73) *aut ibi flava seres mutato sidere farra:* [6]) si te [7]) terrarum cogit angustia, [8]) ibi frumenta seres, [9]) unde legumina sustulisti, aut si tibi opus est [10]) frumento, [11]) stercora [12]) sparge et [13]) cinerem, vel incende stipulas. *sidere:* modo anno. [14])

74) *laetum legumen:* [15]) fertile. et laetus prout res fuerit accipe, [16]) ut laetus homo i. e. hilaris, laetum pecus i. e. pingue. laetum legumen, ut [17]) diximus, fertile. et [18]) legumen dicitur [19]) quod manu [20]) legatur nec sectionem requirat. frumenta vero sunt omnia quae ex se emittunt aristas; nam quod ait [21]) supra *farra* frumenta accipimus, species est [22]) enim pro genere. [23])

75) *aut tenuis fetus* [24]) *viciae:* [25]) mire [26]) ait *tenuis,* nam vicia [27]) vix ad triplicem pervenit fructum, cum alia legumina proventum [28]) habeant [29]) felicissimum et fertilem. [30]) *tristisque* [31]) *lupini:* [32]) amari; [33]) nam incoctus amarus est. [34])

---

3) segnem cessantem. et situ pro otio *add. V*, situ intermissione et relictione *add. R* 4) propriores *P* 5) Virgilius *PVB* 6) flava matura, farra frumenta *add. R* 7) *om. VB* 8) et non habes ubi intermisso agro rursus seras *add. R H m. sec. i. marg.* 9) sere *VB* 10) est opus *VB* 11) frumentum *V* 12) stercorare *V* 13) *om. PVB* 14) MUTATO SIDERE mutato anno *add. R* 15) abundans et *add. R* 16) accipimus *VB.* nam laetum, prout res fuerit, debes accipere *R* 17) ut diximus] i. e. *BR* 18) sic in reliquis. SILIQUA theca (tega *R* techa *corr. m. pr.*) leguminis. QUASSANTE quassa *add. R H m. sec. i. marg.* 19) dictum *R* 20) mane *L*, (manu *corr.*) 21) supra ait *L*, dicit supra *B* 22) enim est *V* 23) far enim proprie genus est frumenti optimi. dicitur autem frumentum a frumine i. e. gulae prominens pars. *add. R H m. sec. i. marg.* SILIQUA folliculo intra quem [legumina] nascuntur. QUASSANTE quae sonet cum qua[ssatur]. Caecilius (caelitius *cod.*) (271 *Ribb.*) si quassante capite tristes incedunt. [Plau]tus (*Bacch.* II 3, 71) capitibus quassantibus *add. L* 24) factus *P*, foetus *VB* 25) vitiae *PL* 26) mire ait tenuis *om. B* 27) vitia *L* 28) provectum *B* 29) habent *B* 30) fertile *VB.* [factus vero gi] . . . . . vel fructus ut inseritur [vero foetum] . . . . *add. L* 31) tristesquae *P* 32) tristis i. e. *add. B* 33) quo in gust[u sit amarum] triste *add. L* 34) [Ennius] (*sat.* 24 *Vahl.*) n. q. ill. . . . . . . te quaeri. ad sinape. non nulli proprie calam[os] lup[inorum] alas dici putant, ut Aelius alae ex lupino

77) *urit enim lini campum seges:* bene excerpsit [35]) linum avenas [36]) papaver et dicit post haec frumenta serenda non esse. nam licet manu legantur [37]) et sint inter legumina, viribus [38]) tamen frumentis [39]) exaequantur. [40])

78) *Lethaeo perfusa papavera somno:* plena oblivionis; nam Ceres Iove admonente dicitur cibo papaveris [41]) orbitatis oblita; et re vera papaver [42]) gignit soporem. [43])

79) *alternis facilis labor:* redit rursus ad praeceptum, quod scit esse praecipuum i. e. ad intermissionem. [44])

80) *pingui fimo:* vel humido vel fertili. [45])

81) *effetos* [46]) *per agros:* continua fertilitate lassatos, sicut etiam frequenti partu effeta [47]) dicitur mulier. *cinerem inmundum:* [48]) ad discretionem illius quo utuntur puellae. [49])

---

su[rculi sine fol]iis. Cato in originibus *(pag.* 30, 7 *Iord.)* alae ex lupino lu[gium. tamen Varro] de lingua latina (*cf. Wilmanns de Varr. libr. grammat. p.* 170) alam [c]ulm[um] fab[ae dicere] .... *add. L* 35) [haec] tria *add. L* 36) abenas *V* 37) serantur *B* 38) vires *B* (virebus *corr.*) 39) frumenti *V* 40 Coelius libro tertio seri.. aven.. os..ndit sed..detur poeta velut interrogatus, [cur linum et quae] secuntur dicit non seri debere, respondisse [urit enim], quia enim causalis coniunctio [est] *add. L* 41) papaberis *V* 42) papaber *V* 43) *scholion ad vers. 78 in R hoc est:* LETHAEO (LOETEO *cod.*) SOMNO: tartareo, infernali, pleno oblivionis. nam revera papaver soporem gignit in homine. nam Ceres Jove admonente dicitur cibo papaveris orbitatis oblita. cum iam Proserpinam raptam a Plutone de inferno recipere non potuisset. *(verba quae sunt* cum iam — potuisset *in H a m. sec. i. marg. scripta sunt.)*, *in L hoc:* LETHAEO PERFUSA [PA]PAVERA SOMNO: plena oblivionis, quod p....s. ros per letheum fluvium animalibus praestetur .. livio. nam Ceres Jove admonente dicitur cibo papaveris orbitatis oblita, et re vera papaver gignit soporem. quidam de agresti papaver ...... piunt magis quia alibi ait (*Georg.* IV 131) verbenasque premens escumque papaver. 44) ARIDA TANTUM: quae sine inter .... e fructum dare compulsa sunt et ideo ..,............ uerunt et exinde siccata sunt *add. L*, ALTERNIS intermissis, subaudi agris. FACILIS utilis *add. R et H m. sec. i. marg.*, *quae praeter ea habet* NE pro non. SATURARE recreare et reparare. 45) fertilis *L*, *qui addit* SATURARE ...... PUDEAT SOLA: i. e. non erubescas sterilem .g.rum fimo pingui saturare. *H m. sec. i. marg. addit* SOLA terras. 46) effoetos *BVL* 47) effoeta *VL* 48) dicit *add. R H m. sec. supr. vers.* 49) de quibus cineribus in Bucolicis (VIII 101) fer cineres, Amarylli, foras. MUTATIS FETIBUS: ut omni anno proferant, sed diversa; nam eadem ferre semper non possunt, nisi intermittant. *add. R H m. sec. i. marg.* IACTARE spargere, quia sic fit et hoc ...d supra dixit saturare. SIC QUOQUE etiam per .... coris iactum. *add. L*

82) *requiescunt*[50]) *fetibus*[51]) *arva:* non etiam[52]) roborantur,[53]) quod intermissio efficit arationis: quam rem rursus repetit dicendo.[54])

83) *nec nulla interea est inaratae gratia terrae:* i. e, maxima;[55]) nam litotes figura est,[56]) ut (Aen. VII 261) *munera nec sperno.*[57])

84) *incendere profuit agros:* non agros, sed ea, quae in agris sunt, i. e. stipulas vel quisquilias[58]) i. e. purgamenta terrarum.[59]) nam ut videmus,[60]) si in agris qui incendendi sunt desint stipulae, aliunde illuc nutrimenta portantur incendii.[61])

85) *atque levem stipulam crepitantibus urere flammis*: ecbasis[62]) poetica.[63])

86) *sive inde occultas vires: inde*[64]) i. e. ex[65]) igni. *occultas* autem arcana[66]) quadam ratione celatas.[67]) in hoc autem sensu sequitur Heracliti[68]) opinionem qui dicit omnia ex igni[69]) procreari, quem nunc terris alimenta praebere commemorat.[70])

88) *exudat*[71]) *inutilis umor:*[72]) nove locutus est; nam non ipse humor, sed terra desudat, unde *exudat*[73]) pro exudatur[74]) accipimus.[75])

89) *caeca relaxat spiramenta:* breves cavernas per quas sudor emanat, quae tenuitate[76]) sui non possunt videri.[77])

---

50) requiescent *V* 51) foetibus *VL* 52) enim *PB* 53) roboratur *V*, *qui addit* nisi 54) *in R scholion ad v.* 82 *hoc est:* et bene REQUIESCUNT dixit; nam hoc modo et hac arte non roborantur sicut intermissione: quam rem rursus repetit dicendo. 55) i. e. maxima *om. PB.* quia est pabulum pecoribus *add. V* 56) i. e. maxima *add. P* 57) hoc est libenter accipio *add. B.* INARATAE non satae, unde est illud (71) a l t e r n i s i d e m t o n s a s c e s s a r e n o v a l e s. alii i n a r a t a e accipiunt: quae est pabulo pecoribus *add. L. in R scholion ad v.* 83 *hoc est:* litotes figura quod dicit NEC NULLA i. e. maxima et praecipua. INTEREA inter alia quae posuit. INARATAE intermissae. 58) ciscilias *B* 59) et alia inutilia concremare *add. R H m. sec. supr. vers.* 60) ut *add. L* 61) alii non s a e p e p r o f u i t, sed s a e p e i n c e n d e r e accipiunt. *add. L* 62) haecbasis *P*, embasis *V*, ecbassis *B* 63) vel superflua verbi repetitio. nam stipula (stipulam *R*) per se levitatem significat, unde levem stipulam (leves stipulas *H*) vocamus. *add. RH*, [CRE]PITANTIBUS vero sonantibus. *add. L* 64) *om. VB* 65) *om. B* 66) arcanas *B* 67) celatas. in hoc autem] quod dicit oma autem *B* 68) cracliti *PVB* 69) igne *VBL* 70) VITIUM: quod fecunditatem impedit. *add. R H m. sec. i. marg.* 71) exsudat *VL* 72) humor *PVB* 73) exsudat *V* 74) desudatur *PVB* 75) potest ergo exsudare et quod emittitur et quod emittit accipi. *add. L* 76) prae sui tenuitate *R* 77) ergo occulta et latentia. NOVAS: quae ante non fuerant. *add. L.* RELAXAT aperit. QUA pro per quae. DURAT activum est

92) *ne tenues pluviae:* aut lentae[78]) et[79]) penetrabiles, aut epitheton[80]) est aquarum.[81]) sic alibi (IV 410) *aut in aquas tenues delapsus abibit.*[82])

92) *aut Boreae penetrabile frigus adurat: adurat* et ad solem et ad frigus pertinet; nam uno sermone duo diversa conclusit, quae tamen unum effectum habent. nam et frigoris finis[83]) est caloris initium, et summus calor frigoris est principium:[84]) unde quasi unus effectus est et frigoris et caloris.[85])

94) *rastris:* et hos rastros dicimus et haec rastra. legimus enim *at*[86]) *istos rastros interea depone*[87]) in Terentio (Heaut. Tim. I 1, 36 Fleck.) item (Stat. Theb. III 589) *rastraque et*[88]) *incurvi saevum rubuere*[89]) *ligones.*[90]) et *rastra* dicta quia[91]) terram radunt.[92]) *glebas*[93]) *inertes:*[94]) pigras, nihil creantes. et[95]) transit ad aliud praeceptum.

95) *vimineasque trahit crates:*[96]) ad agrorum scilicet exaequationem.[97])

96) *flava Ceres:* flava dicitur propter aristarum[98]) maturitatem.[99]) et *Ceres* nomen est, quod in polysyllabis[100]) in nominativo singulari producit ultimam, cum in obliquis corripiat.[1]) *neque*[2]) *nequiquam:*[3]) i. e. non sine causa; nam semper duae negativae unam[4]) confirmativam faciunt. unde male quidam locum illum legunt in Terentio (Andr. II 3, 29 Fleck.) *pater adest, cave ne te*

---

hic; dicimus enim et duro et duror; duro neutraliter et dureo (duro neutraliter et dureo *desunt in R*). HIANTES apertas et patentes. *add. R H m. sec. i. marg* 78) lente *V* 79) sive *V* 80) epiteton *P*, epithethon *L* 81) aquae enim naturaliter tenues sunt *add. R H m. sec. i. marg.* 82) alii t e n u e s inutiles ieiunae macrae, quibus contrarium pingues, ut est (II 180) t e n u i s u b i a r g i l l a. ACRIOR pro acris, ut (*Aen.* VI 304) i a m s e n i o r. *add. L*, RAPIDI fervidi et ardentis. ACRIOR validior. BOREAE venti aquilonis. PENETRABILE FRIGUS quod omnia penetrat. *add. R H m. sec. i. marg.* 83) frigoris finis] frigus *B* 84) initium *B* 85) hoc est quod Graeci dicunt ἀκρότητες ἰσότητες. MULTUM ADEO: ordo est: multum adeo iuvat arva. *add. L*, ADEO valde *add. R* 86) ad *PL* 87) interea depone *om. B* 88) *om. L* 89) rubere *P* 90) legiones *BR* 91) quod *BL* 92) radant *B* 93) gleuas *V* 94) i. e. *add. B* 95) et transit ad aliud praeceptum *om. R* 96) instrumenta rustica *add. R* 97) exsequationem *P*. quam rustici irpicem (ispicem *cod.*) vocant. IUVAT vel adiuvat vel quasi delectat. *add. L*, et hic transit ad aliud praeceptum. *add. R* 98) aristarum maturitatem] aristarum colorem in maturitate *VL* 99) ALTO autem OLYMPO aut poetice dictum de caelo illi favere Cererem, aut vere altam segetem esse, non paleis tantum inanem, sed gravem frumento; nam ideo f l a v a C e r e s. *add. L* 100) polysillabis *PL*, polosillauis *V*, polisillabis *B* 1) ALTO de alto *add. H m. sec. i. marg.* 2) *om. VL* 3) nequicquam *VL*, neque quam *B* 4) unum confirmativum *P*

tristem sentiat. si [5]) enim hoc est, [6]) dicit: vide ut te [7]) tristem esse sentiat, quod procedere minime potest; sed ita legendum est *cave* [8]) *te tristem esse sentiat,* si [9]) enim hoc est, dicit: vide ne tristem sentiat; nam et *ne* et *cave* prohibentis est. [10])

97) *quae suscitat aequore terga:* [11]) i. e. terram quam araverit. [12])

98) *rursus in obliquum verso prorumpit aratro:* scilicet autumnali tempore, quo [13]) iam cum [14]) seminibus aratur. [15]) nam hoc praecipit, ut, cum [16]) denuo aramus, tunc per obliquum [17]) aratra ducamus; nemo enim uno tempore bis arat. [18])

99) *atque imperat arvis:* i. e. ut tantum ferant, quantum ipse desiderat. et hoc est quod ait supra (47) *votis respondet avari agricolae.* [19])

100) *humida solstitia atque hiemes orate serenas agricolae:* [20]) duo sunt solstitia: unum aestivum octavo [21]) kalendarum Juliarum die, quo tempore remeare sol ad inferiores incipit circulos, et aliud [22]) hiemale [23]) octavo [24]) kalendarum Januariarum die, quo tempore sol altiores incipit circulos petere: unde hiemalis [25]) solstitii dies minimus, sicut aestivi maximus invenitur. videtur ergo contrarium esse quod dicit: optate pluvias per solstitia [26]) et per hiemem [27]) serenitatem, cum, ut [28]) diximus, unum aestivum sit et aliud hiemale [29])

---

5) si — prohibentis est *om. B* 6) *om. V* 7) non *add. V* 8) cave tristem sentiat *P*, cave ut te tristem sentiat *V* 9) si — sentiat *om. VL*, sic enim hoc est dictum *pro iis habet V* 10) SPECTAT respicit. PROSCISSO arato. SUSCITAT: facit tunc quando arat. AEQUORE campo. *add. R*, ET QUI PROSCISSO: propria voce usus est; cum enim primo agri arantur, quando duri sunt, proscindi dicuntur, cum iterantur obfringi, cum tertiantur lirari. QUAE SUSCITAT AEQUORE TERGA i. e. vertit et proprie s u s c i t a t, quia iacent inexerciti. t e r g a autem superficiem, ut Homerus νῶτα θαλάσσης. *add. L. omisso scholio Serviano ad v.* 97 11) terra *V* 12) araveris *V*, araverat *B*. et sulcos ipsius arationis *add. R* 13) cum *B* 14) *om. B* 15) scilicet — aratur] hoc fit auctumnali tempore quando campus qui seminandus est rursus aratur *R* 16) *om. V* 17) oblicum *B* 18) EXERCETQUE FREQUENS: quidam e x e r c e t pro tractat accipiunt, ut (*Aen.* VIII 424) f e r r u m e x e r c e b a n t. f r e q u e n s autem pro frequenter. *add. L* 19) alii ne liberius ferant quae volunt, sed quod fuerit satum tradant (tradunt *cod.*). *add. L* 20) bene ad votum se transtulit, neque enim rusticus aliud (aliut *cod.*) potest hic facere nisi optare; nam *add. L*, HUMIDA SOLSTITIA aestatem pluviis temperatam. ORATE optate ut sint *add. R* 21) XII^{mo} *V* (mo *a m. sec. add.*) 22) aliut *L* 23) hiemnale *P* 24) XII^{mo} *V* (mo *a m. sec. add.*) 25) hiemnalis *P*, hyemales *BL* 26) solstitium *L* 27) hiemes *L* 28) ut diximus *om. B* 29) hiemnale *P*

solstitium. sed sciendum modo annum in quattuor partes esse divisum, in [30]) duo solstitia et duo aequinoctia, unum vernale et aliud autumnale, quae Graeci ἰσημερίας [31]) vocant; sunt autem haec octavo [32]) kalendarum Aprilium et octavo [33]) kalendarum Octobrium [34]) die. qui [35]) annus olim in duas tantum partes dividebatur, hoc est in aestivum et hiemale [36]) solstitium et in duo hemisphaeria: [37]) ut intellegamus omnia eum tempora voluisse complecti. [38]) nam hoc dicit: optandum rusticis, ut autumnali et hiemali [39]) tempore sit serenitas, quae duo [40]) tempora pro uno habebantur [41]) secundum hemicyclii [42]) rationem ut diximus; vernali vero et [43]) aestivo tempore ut sint pluviae, quae et ipsa duo tempora pro uno erant. tamen si [44]) diligenter attendamus, poetica licentia est usus, ut pluralem numerum pro singulari poneret; nam solstitia pro solstitio et hiemes pro hieme posuit. dicit autem: optanda haec quae per naturam non sunt, quo possit utriusque temporis asperitas mitigari, et aestatis calor pluviis [45]) et frigus hiemis serenitatis tepore. [46])

---

30) *om. V* 31) εἰςγαλεριας *P*, εἰςημερίας *VB* 32) XII *V* 33) XII *V* 34) octubris *V* 35) quia *V*, quo *B* 36) hiemnale *P* 37) emisferia *PL*, hemisperia *BV* 38) complecti *VBL* 39) hiemnali *P* 40) *om. L* 41) alebantur *V* 42) hemicycli *P*, emicl|| *B* (y *supr. script.*), emicicli *V* 43) pro *L* 44) *om. B* 45) fluviis *B* 46) tempore *PL*. sane quidam umida solstitia atque hiemes orate serenas pro hiemali tantum solstitio accipiunt, hoc est ea solstitia quae umida hiberni temporis ratione esse necesse est; nam aestatis solstitia umida esse non possunt: ut sub una significatione dictum sit umida solstitia atque hiemes, quod ostendunt subsequentia hiberno laetissima pulvere farra. neque enim aliquid de aestatis solstitio vel tempore memoravit. sed verior expositio hoc habet: umida solstitia atque hiemes orate serenas agricolae, non quod umida esse debeant, sed umida solstitia epitheton hiemis est, et modo hoc dicit: solstitia illa quae umida sunt naturaliter i. e. hiberna, o agricolae, et hiemes serenas orate; nisi enim serenum caelum fuerit, nec seri poterit nec arari, ut ipse dicit in sequenti hiberno laetissima tempore farra; nisi enim serenum fuerit, pulvis e terra levari non poterit. ergo hoc dicit, solstitia hiberna et non solum solstitia i. e. solstitiorum sola tempora, sed omnes hiemes serenas optandas. *add. L.*

Schulnachrichten über das Königl. Pädagogium

von Michaelis 1865 bis Michaelis 1866.

I. Lehrverfassung.

Prima.

Ordinarius: Professor Dr. Voigt.

Religion. Lesung und Erklärung des Evangeliums St. Johannis und der Briefe an die Galater und die Philipper nach dem Grundtext. Memoriren von Kirchenliedern. 2 St. Prof. Daniel.

Deutsch. Aufsätze und Disputirübungen. Geschichte der Literatur der neuern Zeit von der Reformation bis Göthe und Schiller (excl.). 3 St. Prof. Daniel.

Lateinisch. Cicero, de orat. I, 1 — 30. Tacitus, Germania. Horatius, carm. I, 31 — 38, II. III. Aufsätze, Scripta, Extemporalia; Memoriren horazischer Oden und eines Theils von Cic. de officiis. Die Privatlectüre umfaßte nach freier Wahl Horatius, Cic. Epp. ad Famil. etc. 8 St. Prof. Voigt.

Griechisch. Homeri Ilias XV — XVIII. Demosthenes, orr. Olynthiacae, de pace. Plato, Apologia Socratis, Crito. Scripta und Extemporalia. Privatlectüre: Homeri Ilias; außerdem nach Wahl Sophocles, Demosthenes, Thucydides. 6 St. Der Director.

Französisch. Montesquieu, Considérations sur la grandeur etc. chap. I—XVI. Grammatik nach Plötz Elementarbuch II. Cursus. Scripta nach Dictaten. Mündliche Uebungen. 2 St. Der Director.

Geschichte. Vom Westphälischen Frieden bis zum zweiten Pariser Frieden. 3 St. Prof. Daniel.

Mathematik. Im Winter: Wahrscheinlichkeitsrechnung, algebraische Uebungen; geometrische und trigonometrische Aufgaben. Im Sommer: Trigonometrie und geometrische Aufgaben; algebraische Uebungen. 4 St. Coll. Götting.

Physik. Im Winter: Mechanik. Im Sommer: Astronomie. 2 St. Coll. Götting.